

Povijesni pregled arheoloških istraživanja u okolini Gračanice

EDIN ŠAKOVIĆ
.....

PRIRODNO-GEOGRAFSKI UVJETI gračaničkog kraja izuzetno su povoljni za nastanjivanje i život ljudskih zajednica. Zato je ovaj kraj i bio naseljen još od najranijih vremena. O tome svjedoči veći broj arheoloških nalaza i nalazišta širom tog prostora. Iako je tek manji dio istražen, ipak se, na osnovu rezultata istraživanja u proteklih stotinjak godina najstarija prošlost gračaničkog kraja može osvijetliti barem u okvirnim crtama. Utvrđeni i u stručnoj literaturi evidentirani arheološki lokaliteti postali su poznati uglavnom na osnovu slučajnih nalaza, sačuvanih zahvaljujući savjesnosti pojedinaca koji su o svojim nalazima blagovremeno obavještavali muzejske ustanove i stručnjake. Ovi su potom izlazili na teren radi rekonosciranja, a u nekim slučajevima kasnije su poduzimana i sistematska istraživanja. Nažalost, tokom vremena veliki je broj nalaza izgubljen i uništen zbog neznanja pronalazača, nedovoljno razvijene kulturne svijesti ili

težnje za materijalnom dobiti. Cilj ovog rada je da na osnovu publiciranih radova, kao i neobjavljene dokumentacije prikaže historijat arheoloških istraživanja i uopće ukaže na pronalasku tragova najstarije prošlosti gračaničkog područja. Osim toga, u radu su prezentirani i podaci o nekim arheološkim lokalitetima koji do danas niti su istraženi, niti su poznati u arheološkoj literaturi.

01.

Jedan od prvih za koje znamo da su pokazivali interesovanje za starine i pojedina arheološka nalazišta na ovom području bio je Mitar Popović, pravoslavni svećenik i paroh iz Boljanića. Popović je krajem 19. stoljeća u više navrata obilazio neke lokalitete na širem području sjevernih obronaka Ozrena i Sprečanskog polja, na kojima su se uočavale ruševine i razvaline objekata, koje je, u nacionalno romantičarskom zanosu, smatrao ostacima nekadašnjih pravoslavnih bogomolja iz vremena srpskih srednjovjekovnih vladara. Osim toga, obišao je i ostavio opise i nekih drugih mjesta i starina koje je smatrao interesantnim. Podatke i bilješke o

spomenutim lokalitetima, Popović je u nekoliko navrata poslao srpsko-pravoslavnom religijskom listu *Bosansko-hercegovački istočnik*, koji je izlazio u Sarajevu, a redakcija tog lista ih je, s obzirom na Popovićevu slabu pismenost i neukost, prerađivala i redigovala, pa tek onda objavljivala. U svom prvom radu – pod naslovom *Nekoliko starina u gračaničkom kotaru*¹ – Popović je opisao “crkvine” na jednom brdu iznad Boljanića, zatim iznad Karanovca (na kosi iznad sastava Velike i Male Prenje), te u Stjepan Polju i Brijesnici, kao i lokalitet Kamen između Stjepan Polja i Malešića, te ostatke starih rudarskih jama u Sočkovcu. Rad je zaključio molbom da “slavno uredništvo” primi njegov rad, dodavši kako će “još opisati nekoliko razvalina crkvenih, a dok dobro razaberem i neke kamenove, pa ako ovo primi, mnogo ću koješta pisati sve o starodrevnostima”. Uredništvo je odgovorilo da će “rado primati sve, što se tiče naših starina”, pozvavši i druge da pošalju slične opise, ali s molbom – “Da ne moramo prerađivati, neka vam ko vještiji piše a vi kazujte”. Popović je i kasnije u više navrata slao “opise starina” i zapisana narodna predanja i legende o njima – o starom gradu Sokolu, pojedinim crkvama i crkvištima, starim grobljima, manastiru Ozren, itd., što je uredništvo “Istočnika” prerađivalo i objavljivalo.²

Zanimljivo je da je Popović na nekim lokalitetima čak i kopao, prikupljajući neke interesantne artefakte (koje je smatrao ostacima nekadašnjeg crkvenog namještaja) i prenoseći ih u svoju crkvu. Tako je na Crkvinu u Stjepan Polju pronašao ulomke reljefa sa sakralnim motivima, koje je vrlo konfuzno protumačio i to u skladu sa pravoslavnom ikonografijom. Čak je i seosku djecu bio nagovorio da kopaju po ruševinama, pa je i redakcija “Istočnika”, nakon pohvale Popoviću

što “i pored nedovoljne vještine u pisanju nastoji, da iznese na javnost naše starine i zauzima se za njih”, reagirala riječima: “samo nek ne dopušta da djeca traže po razvalinama, jer djeca ne znaju cijene starinama”. Najveću vrijednost Popovićevih radova u arheološkom smislu danas predstavljaju opisi ruševina na spomenutim lokalitetima, od kojih je danas većina potpuno nestala, uslijed prirodnih procesa (spiranja, erozije itd.), ili nebrige i ponašanja lokalnog stanovništva koje je odnosilo kamen kao građevinski materijal. Međutim, prema svim tim opisima treba biti izuzetno oprezan i kritičan. Prvo, Popović je bio obični seoski svećenik, polupismen i slabo obrazovan, koji nije posjedovao nikakvo znanje iz kulturne historije, tako da je potpuno krivo tumačio neke artefakte. Drugo, njegovi radovi nisu objavljeni u originalu, nego su od redakcije spomenutog lista prerađeni na osnovu poslanih opisa, tako da su moguća i sasvim kriva tumačenja uredništva časopisa. Konačno, svi radovi su pisani u potpunom srpskom nacionalno-romantičarskom zanosu, pa je moguće da su Popović i uredništvo bili tendenciozni u opisivanju ruševina, na primjer – kada se govori da je neka urušena crkva (ako se uopće radilo o crkvi!) “okrenuta istoku”, što bi značilo da je bila pravoslavna, itd. Također, opisi ruševina su vrlo često praćeni raznim predanjima i legendama, nimalo originalnim, o čudima vezanim za dotične lokalitete (kako je neki beg htio, uz pomoć volova, odvući kamen sa “crkvine” za svoju kulu, ali volovi nisu htjeli krenuti, itd.).

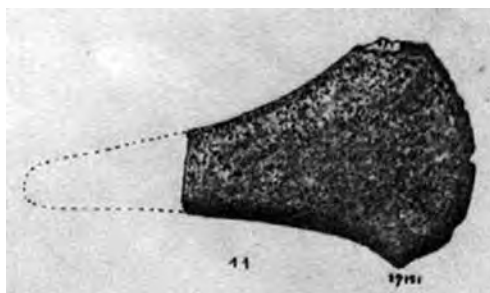
Iz austro-ugarskog perioda potječe jedan interesantan nalaz koji je gračaničko područje po prvi put uveo u svijet stručne arheološke literature. Radi se o dvije eneolitske bakarne sjekire iz ostave u Donjoj Lohinji. Krčevići zemljište na lijevoj obali Lohinjskog potoka, u neposrednoj blizini njegova ušća u Spreču, ispod stare trase ceste Doboj-Tuzla, jedan je seljak 1906. godine pronašao veći broj bakarnih predmeta, koje je, potom, prodao nekom putujućem kalajdžiji. Ovaj je dio predmeta pretopio, a dio rasprodao. Kapetan austro-ugarske vojske, Ernest grof Montecucco-

1 *Bosansko-hercegovački Istočnik*, god. X (1896.), br. 1 – 2, str. 36 – 39.

2 Kao nešto vredniji, mogu se izdvojiti tek dva priloga: „O staroj crkvi u gradu Sokolu (u kot. Gračaničkom“. Prerađeno po opisu, *Bosansko-hercegovački Istočnik*, god. X (1896.), br. 9, str. 329, te „Starine u gračaničkom kotaru. Po opisu Mitra Popovića sveštenika u Boljaniću. *Bosansko-hercegovački Istočnik*, god. XI (1897.), br. 7-8, str. 290 – 291.

Bakarne sjekire iz Donje Lohinje

li, zaslužan je što su dva artefakta spašena i dostavljena Zemaljskom muzeju u Sarajevu. Radilo se o jednoj lepezastoj bakarnoj sjekiri i jednoj sa povijenim sječivom. Njihovu tipološku analizu izvršio je dr. Ćiro Truhelka, predstavivši ih znanstvenoj javnosti, zajedno sa ostalim nalazima iz drugih krajeva Bosne u *Glasniku Zemaljskog muzeja* 1907. godine.¹ Montecuccoli je pregledao lokalitet na kome su nađeni predmeti, te je ustanovio da se tu ne nalaze tragovi kulturnog sloja, na osnovu čega se može pouzdano zaključiti da se radi o ostavi (skrivnici).² Prema nekim naznaka-

ma iz privatne korespondencije mr. Samuela Elazara i Branka Vajića, navodno je dr. Julije (Justin) Karlinsky u Gornjoj Lohinji pronašao neke predmete iz brončanog doba, ali taj podatak nije bilo moguće provjeriti. Karlinsky je, inače, kao ljekar službovao u Gračani 1897. – 1900., a bavio se i proučavanjem flore i entomofaune, paleontologijom i drugim prirodnjačkim znanostima. Rezultate nekih svojih istraživanja objavio je i u *Glasniku Zemaljskog muzeja*.

Nakon I svjetskog rata, u vrijeme monarhističke Jugoslavije, duže vrijeme se nije ništa uradilo na prikupljanju arheološkog materijala. Treba naglasiti da je to bilo vrijeme oske arheološke znanosti u Bosni i Hercegovini, te krize u naučno-istraživačkom i muzeološkom radu, kada je i ključna znanstvena i kulturna ustanova – Zemaljski muzej u Sarajevu – dospjela u vrlo tešku situaciju. Slučajnih nalaza je svakako bilo, što se može saznati na osnovu nekih kazivanja. Tako je, navodno, Hasan Avdić iz Donje Orahovice u blizini mjesta gdje se danas sa magistralnog puta M-4 odvaja regionalni put preko Gornje Orahovice za Srebrenik, pronašao ispod jednog panja veću količinu metalnog novca u zemljanom sudu. Pošto o tom nalazu nije obavijestio vlasti, a neko ga je u međuvremenu prijavio, uhapšen je i osuđen na dva mjeseca zatvora.³ Nije poznato šta se desilo sa novcem. Isto je tako ostalo upamćeno da je Adem Hankušić, težak iz Malešića, izorao čup sa srebrnim novcem, u blizini njive zva-

1 Ćiro Truhelka, Prehistorijski nalazi u Bosni i Hercegovini, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, god. XIX, knj. 1, 1907, str. 61 – 62; tab. III-10 i III-11.; Dr. Ćiro Truhelka (Osijek 1865. – Zagreb 1942.), polihistor, jedan je od pionira arheološke znanosti u Bosni i Hercegovini. U Sarajevo dolazi 1886. godine, na mjesto sekretara Muzejskog društva, a nakon osnivanja Zemaljskog muzeja, 1888. godine, vodi brigu o nekoliko muzejskih zbirki i upravlja skoro svim važnijim arheološkim istraživanjima u Bosni i Hercegovini. Istovremeno, bavio se i historiografijom, paleografijom, epigrafikom. Autor je većeg broja knjiga, studija, rasprava i znanstvenih priloga. Od 1906. do 1921. bio je upravitelj Zemaljskog muzeja. Više o njemu: Jaroslav Šidak, Ćiro Truhelka – njegov život i rad, *Historijski zbornik*, vol. V, No. 1-2, 1952., str. 103-110; Nada Miletić, Ćiro Truhelka (1865. – 1942.), - u: *Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine 1888-1988*, Sarajevo: Zemaljski muzej, 1988., str. 39 – 43.

2 U principu, ostave eneolitskih bakarnih predmeta nemaju nikakve veze sa lokacijom naselja, niti se nužno nalaze u njihovoj blizini. O problematiki ostava bakarnih predmeta, pogl. Alojz Benac, *Studije o kamenom i bakarnom dobu u sjeverozapadnom Balkanu*, Sarajevo: IP Veselin Masleša, 1964., str. 156 – 160. Montecuccoli je, doduše, zapazio da "jedno tri-desetak koračaja dalje ima tragova kulturnom sloju, kome ali (sic!) nije mogao ustanoviti narav".

3 Podatak preuzet iz matorskog rada *Prošlost Orahovice*, Mersihe Bajrić, učenice Gimnazije "Dr. Mustafa Kamarić" (škol. god. 1999./2000.), koja je zabilježila kazivanje nekoliko starijih osoba iz sela o tom događaju.

ne Kamen, inače kulnog mjesta. O ovome nalazu on također nikoga od vlasti nije obavijestio, nego je te srebrenjake uspio unovčiti i kupiti nekoliko parcela zemljišta.¹ U ovom periodu, na žalost, u Gračanici gotovo da uopće nije bilo ljudi koji su se interesirali za ostatke materijalne kulture iz prahistorijskog i antičkog razdoblja. Izuzetak predstavlja jedino Stanko Ivanišević, ugledni trgovac i vlasnik ciglane, koji je 1932. poklonio Zemaljskom muzeju jedan primjerak rimskog novca, kojeg je 1896. pronašao na starom gradu Srebreniku.²

02.

U periodu iza Drugog svjetskog rata, u novim povijesnim okolnostima i u svjetlu kulturne politike novog, komunističkog režima, dolazi do forsiranog i ubrzanog razvoja svih znanstvenih oblasti u Bosni i Hercegovini, pa tako i arheologije. U novim prilikama, rekonstruiranja, evidentiranja i istraživanja nalazišta postaju intenzivnija i ozbiljnija. Što se tiče gračaničkog područja, prvi poslijeratni slučajni nalaz zabilježen je već 1946. godine, kada je u Miričini pronađena ostava rimskog novca.³ No, najveći broj slučajnih pronalazaka desio se tokom pedesetih godina prošlog stoljeća. O većini tih nalaza obaviješteni su nadležni muzeji – Zemaljski muzej u Sarajevu, a kasnije i novoformirani Zavičajni muzej u Tuzli, koji je ubrzo prerastao u Muzej istočne Bosne, te je većina njih obrađena i u arheološkoj literaturi evidentirana. Najzaslužnija osoba za to je bio Asim Dževdetbegović (Trebinje 1920. – Tuzla 1981.),

dugogodišnji predsjednik gračaničkog sreza, odnosno općine. Tokom sedam godina svog službovanja u Gračanici (od 1952. do 1955. kao predsjednik sreza, a potom – nakon administrativne reforme – kao predsjednik općine), Dževdetbegović je od mještana prikupljao informacije o arheološkim nalazištima, kao i same nalaze, obavještavao o tome nadležne institucije, a učestvovao je i u organiziranju arheoloških istraživanja. Dobar dio pronađenog materijala ostao je u Gračanici, uglavnom u sastavu školskih kolekcija (u osnovnoj školi, te u gimnaziji), koje su, upotpunjene petrografskim uzorcima i fosilima, predstavljale jezgro buduće zbirke zavičaja. Na žalost, najveći dio tog materijala vremenom je izgubljen ili otuđen.

Godine 1952., u Vranovićima je otkrivena veća ostava bakarnih sjekira. Tačan broj predmeta u ostavi nije poznat, ali je bilo sačuvano ukupno 16 primjeraka, od toga 14 lepezastih sjekira, te dvije sa povijenim sječivom.⁴ Pored Lohinje i Vranovića, na gračaničkom je području izgleda otkrivena još jedna ostava u Grabovcu, u blizini stare ciglane, na zemljištu obitelji Salihbašić. Detaljniji podaci o ovom nalazištu, koje inače uopće nije evidentirano niti poznato u arheološkoj literaturi, nedostaju. Zna se samo da

1 Prema usmenom saopćenju rahm. Fatime Hasić, ud. Delić (1923. – 2005.).

2 Ove podatke i numizmatičku analizu donosi Dimitrije Sergejevski, Numizmatičke beleške, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, god. XLIV, knj. 2, str. U Gračanici je, također, u to vrijeme kao advokat službovao dr. M. Žokalj, koji je posjedovao jedan primjerak kovanog novca iz kasne antike, nepoznate provenijencije.

3 Esad Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, izd. Zemaljski muzej, Sarajevo 1960., str. 45; U ostavi je bilo nekoliko izlizanih primjeraka novca iz doba Republike, te dva srebrnjaka cara Hadrijana. Pašalić u napomeni ističe da je taj podatak preuzeo "iz prikupljenog materijala Đure Baslera" (str. 53).

4 Borivoj Čović, Nekoliko manjih preistorijskih nalaza iz BiH, *Glasnik Zemaljskog muzeja, Arheologija, Nova serija*, XII, 1957., str. 245 i 247. Dvije sjekire su dospjele u Zemaljski muzej (inv. br. 40438 i 40439), a dvije u Zavičajni muzej u Tuzli (inv. br. 3817 i 3818). U ovaj muzej – u međuvremenu preimenovan u Muzej istočne Bosne, kasnije su dospjele još tri sjekire iz ovog depoa (inv. br. 7920, 7921 i 7922). U muzejsko-zavičajnoj zbirci u Gračanici danas se nalaze tri lepezaste sjekire. Kako je inventar zbirke u međuvremenu izgubljen, ne zna se sigurno njihova provenijencija, ali barem jedna od njih sigurno potječe iz Vranovića, a ostale dvije, izgleda, s Grabovca. Na izložbi *Simbol boga i kralja. Prvi europski vladari*, održane u zagrebačkoj galeriji Klovićevi dvori od 7. marta do 2. aprila 2006. (autor izložbe je bio dr. Aleksandar Durman, poznati arheolog i najveći stručnjak za vučedolsku kulturu), tri sjekire iz gračaničke zavičajne zbirke zajedno su sa onima iz Zemaljskog muzeja, te Muzeja istočne Bosne izložene kao dio depoa iz Vranovića (v. katalog izložbe, kat. br. 34, str. 132).

su tu pronađene dvije lepe-
zaste bakarne sjekire, od
kojih jedna oštećena (s od-
lomljenim vrhom za nasa-
đivanje).¹ Sjekire su saču-
vane u zbirci jedne od dvije
osnovne škole u Gračanici,
a potom su dospjele u Za-
vičajnu zbirku. Pored spo-
menutih nalazišta, jedna
je bakrena alatka pronađe-
na i u Džakulama.² Godi-
ne 1953., na lokalitetu Osoje u Donjem Ski-
povcu, jedan je seljak, prilikom oranja, našao
glačanu kamenu sjekiru. Makar to bio usa-
mljen nalaz, ipak je u to vrijeme predstav-
ljao jedino svjedočanstvo o naseljenosti šireg
gračaničkog područja u mlađem kamenom
dobu. Godinu dana kasnije, zemljoradnik
Mujo Hatunić je, obrađujući zemlju na stra-
ni dominantnog brijega na ulazu u Gornju
Orahovicu, izorao ostavu rimskog novca.³ U
ostavi se navodno nalazilo nekoliko kilogra-

Bakarna sjekira iz Vranovića

ma srebrnog i bakarnog novca, po slobodnoj
procjeni negdje oko 1.500 primjeraka. Naža-
lost, i taj je vrijedan arheološki i numizma-
tički nalaz propao, jer je pronalazač sav no-
vac podijelio s rodbinom i rasprodao. Zahva-
ljujući Asimu Dževdetbegoviću, pet primje-
raka je bilo sačuvano u Gračanici, u zbirci
osnovne škole "Mitar Trifunović Učo". No,
kako su se zajedno sa drugim arheološkim
predmetima nalazili u običnoj školskoj vitri-
ni, bez nadzora i zaštite, neko ih je odatle
ukrao. Od tih pet primjeraka, jedan je iden-
tificiran kao novac Gaja Julija Cezara, jedan
Antonija Pija, dva novčića cara Hadrijana (s
likom Fautine Starije), te jedan novčić cara
Septimija Severa. Međutim, stručna numiz-
matička analiza nije izvršena.⁴

Iste godine, otkriveno je još jedno arheo-
loško nalazište u Gornjoj Orahovici, na loka-
litetu Barice, u neposrednoj blizini raskriž-
ja kod nove džamije, gdje se s regionalnog
puta, koji preko Gornje Orahovice i Falešića
vodi do Srebrenika, odvaja lokalni put prema
Čekanićima, Dobrnjićima i Gornjoj Lohinji.
Na tom je mjestu, kopajući temelje za kuću,
Ibrahim Zahirović otkrio zemljano posuđe,
paljevinu i ostatke ljudskih kostiju. Neke od
pronađenih predmeta Zahirovićev je komši-
ja Hrusto Okić odnio u Gračanicu majstoru-
kujundžiji Radetu Stojanoviću, vrijednom
kolekcionaru starina. Stojanović ih je, opet,
pokazao tuzlanskom liječniku dr. Stanku Si-

1 Bilješke o ovom nalazu, s potpisom kustosa-arheo-
loga Milice Kosorić, nalaze se u dokumentaciji Ar-
heološkog odjeljenja Muzeja istočne Bosne u Tuzli.
Uvid u dokumentaciju omogućio mi je tokom 2005.
kustos-pripravnik Mirsad Omerčić, na čemu mu se
ovom prilikom najiskrenije zahvaljujem.

2 Opis i crtež kod Čovića, *Nekoliko manjih preistorij-
skih nalaza...*, str. 245 - 246. Sjekira se desetak go-
dina kasnije nalazila u zbirci osnovne škole u Gra-
čanici. Danas je izgubljena.

3 Branko Vajić, Rimski novac u Gornjoj Orahovici,
Delegatski bilten, br. 61/62, Gračanica, 15. maj 1980,
str. 15; Lokalitet na kome je pronađen novac, arheo-
loški je ispitan tek dvadesetak godina kasnije, a u
literaturi je evidentiran kao *Bilalovo brdo*, *Arnauto-
vo brdo* ili *Arnautsko brdo*. Izgleda, međutim, da se
tu radi o proizvoljnim nazivima, pošto nisu zabilje-
ženi u katastru i gruntovnici. Vlasnici zemljišta na
tom prostoru tradicionalno su iz familije Mujić, a
jedna njiva je početkom 80-tih godina bila vlasniš-
tvo Džemala Arnauta. Mujo Hatunić je vjerovatno
bio iz susjedne Rašljeve i biće da je obrađivao zemlju
pod najam. Inače, slične ostave rimskog novca širom
Europe nisu rijetkost i dobar dio ih datira s kraja II
i početka III stoljeća n.e., tj. iz vremena imperatora
Septimija Severa. Pokušavajući ublažiti finansijsku
krizu, ovaj je vladar osiromašivao novac oduzimajući
mu udio plemenitih metala (čak i do 98% od nomi-
nalne vrijednosti), zbog čega je stariji novac pretva-
ran u blago i skrivan u zemlju.

4 Prema kasnijim Vajićevim istraživanjima, nekoliko
novčića je nešto kasnije našao i vlasnik njive, Mu-
stafa Mujić zvani Musto Kašikar, koji ih je također
prodao. Dva su se primjerka novca s tog lokalite-
ta navodno nalazila u vlasništvu Hamdije Tihica iz
Gračanice, ali se ne zna šta se s njima desilo.

elskom prilikom jedne od njegovih službenih posjeta Gračanici, a Sielski je o tome obavijestio Zemaljski muzej.¹ U toku terenskog obilaska šireg područja sjeveroistočne Bosne, arheolozi Zemaljskog muzeja, Alojz Benac i Borivoj Čović, obišli su i lokalitet Barice, te izvršili rekognosciranje i probno iskopavanje (jednom sandom), kojim je utvrđeno da se radi o bronzanodopskoj nekropoli. Na osnovu toga, planirano je da se nalazište detaljnije istraži, što je i učinjeno naredne, 1956. godine, pod rukovodstvom Borivoja Čovića.² Ibrahim Zahirović je u međuvremenu porušio kuću i prodao zemljište,³ tako da je cjelokupni lokalitet mogao biti sistematski istražen, primjenom metode povezanih sondi. Nekropola se sastojala od ravnih grobova (sa spaljenim posmrtnim ostacima), položenih

na zemlju i pokrivenih naopako okrenutom zemljanom posudom Istraženo je i otkopano ukupno 38 grobova, te izvršena analiza pronađene keramike i grobnih priloga. Okvirno je datirana u stariji period kasnog bronzanog doba (Ha A), a u kulturnom smislu – kulturnom kompleksu žarnih polja.⁴ Ovakav specifični ritus ukopa – ravne nekropole, spaljivanje umrlog, polaganje izgorjenih kostiju u plitke jame i prekrivanje posudom – kakav se zapaža širom sjeverne i sjeveroistočne Bosne, te u dijelu Slavonije, većinom iz Ha A1 faze bronzanog doba, bio je osnova za definiranje posebne kulturne grupe – Barice-Gredani, čiji su nosioci negdje početkom I milenija s.e. izloženi snažnom utjecaju nosilaca kulture žarnih polja sa sjevera koji su ih postupno asimilirali, a iz tog etničkog supstrata se profiliraju panonska plemena željeznog doba i antike. Ispod kulturnog sloja nekropole, pronađen je i jedan usamljen mlade paleolitski artefakt.⁵

Sredinom pedesetih godina, na području lokaliteta Sklop i Pašalići, otkriveno je nekoliko nalaza kasnog bronzanog doba. Radnici kamenoloma u Sklopu pronašli su 1955. godine nekoliko komada bronce, fragment posude i kosti.⁶ Na istom je lokalitetu, nekako u isto vrijeme, pronađena grupa bronzanih predmeta, vjerovatno iz jednog depoa. Pronađeni artefakti sačuvani su zahvaljujući Asimu Dževdetbegoviću, a njihovu je analizu izvršio dr. Borivoj Čović. Radilo se o četiri bronzane kelt-sjekire, bronzanom koplju, pincetama i jednom predmetu nedefinirane namjene (moguće dršci nekog šila ili neče-

1 Dr. Stanko Sielski u periodu prije II svjetskog rata radio je kao liječnik u nekoliko bosansko-hercegovačkih gradova, bio je šef epidemiološke službe Tuzli, a u toku rata – jedan od članova ekspertnog tima kojeg je vlada Nezavisne Države Hrvatske formirala radi suzbijanja endemičnog sifilisa u Bosni. Bio je jedan od osnivača, profesor i dekan Medicinskog fakulteta u Sarajevu, koji je osnovan 1944. godine. U poratnim godinama, Sielskom su također povjeravani radni zadaci na terenu i briga za epidemiološku situaciju na širem području tuzlanske oblasti. U slobodno vrijeme, Sielski se dosta bavio narodnom medicinom, bio je kolekcionar starina i posjedovao je vrijednu zbirku.

2 Dr. Borivoj Čović (Sarajevo 1927. – Bihać 1995.), jedan od najznačajnijih bosansko-hercegovačkih arheologa, stručnjak za bronzanodobne kulture. Bio je načelnik Arheološkog odjeljenja Zemaljskog muzeja i urednik arheološke sveske *Glasnika Zemaljskog muzeja*, kao i direktor te institucije. Vodio je iskopavanja više desetina važnih arheoloških nalazišta, napisao je pet knjiga i preko stotinu studija, rasprava, priloga i članaka. Više o njemu: Aleksandar Durman – Nives Majnarić – Pandžić, In memoriam: Borivoj Čović (Sarajevo 24. 10. 1927. – Bihać 11. 06. 1995.), *Opuscula Archaeologica*, vol. 18, No. 1, Zagreb: Filozofski fakultet – Arheološki zavod, 1995., str. 203 – 204; Branka Raunig – Blagoje Govedarica, Borivoj Čović (1927 – 1995), *Akademija nauka i umjetnosti BiH, knjiga XXXIV, Godišnjak, Centar za balkanološka ispitivanja*, knj. 32, str. 9 – 14.

3 Uplašen činjenicom da je kuću podigao na starom groblju – navodno su se u kući stalno "čuli neki čudni zvukovi", kako je to ispričao Čoviću.

4 Borivoj Čović, Barice – nekropola kasnog bronzanog doba kod Gračanice, *Glasnik Zemaljskog muzeja, Nova serija, Arheologija*, XIII, 1958., str. 77 – 96.

5 Đuro Basler, Nalazišta paleolitskog i mezolitskog doba u Bosni i Hercegovini, - u: *Praistorija jugoslavenskih zemalja, knjiga I – Paleolitsko i mezolitsko doba*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja, 1979., str. 313.

6 Prema podacima tadašnjeg poslovođe kamenoloma, Jusufa Salihefendića – bilješke s terenskog obilaska 5. 12. 1963., dokumentacija arheološkog odjeljenja Muzeja istočne Bosne u Tuzli.

Brončani kelt iz Pašalića

mu sličnom).¹ Određeno je da ovi artefakti pripadaju mlađoj fazi kulture žarnih polja (Urnenfelder kulture), odnosno Ha B periodu brončanog doba (9. stoljeće s.e.).² Godine 1957., otkrivene su dvije izuzetno bogate i važne prahistorijske ostave iz halštatskog razdoblja, u selu Boljanić na ozrenskoj strani, te na uzvišenju Monj iznad sela Doborovaca. Kopajući kanal za odvod padavina, jedan je seljak na lokalitetu Lipik, na području Boljanića, u julu 1957. na 30 - 40 cm dubine iskopao zemljani sud u kojem su bila 104 predmeta od bronce (jedan dio od mača, pet različitih bodeža, pet šupljih sjekira - keltova sa ukrasom od plastičnih linija u obliku slova "V", šest drugih sjekira, jedno dlijeto, testera, srp, kolutići od bronce trokutastog presjeka - ostaci konjske opreme, itd.). Posebno se među njima ističe jedna keramička perla, te brončana figurica patke (barske ptice predstavljaju simbol Sunca, a astralni kult Sunca je bio dosta raširen u prahistorijskoj Bosni, naročito u sjevernim dijelovima). U novembru iste godine, prilikom pošumljavanja padina uzvišenja Monj (532 m), ispod jedne kamene ploče otkrivena je brončanodopska ostava, u kojoj se nalazio jedan kelt sa ukrasom od plastičnih linija u obliku slova "T",

kelt sa "V" ornamentom, sjekira sa ušicom za pričvršćivanje, koplje listolikog oblika, bronzani srp sa drškom u obliku jezička, dvije ogrlice, 31 narukvica, te jedna narukvica spiralnog oblika od pet namotaja. Obje je ostave spasio Asim Dževdetbegović, poklonivši ih muzeju u Tuzli, a tipološku analizu pronađenih predmeta izvršila je Radmila Jovanović, kustosa-arheolog. Obje ostave pripadaju krugu Urnen-

felder kulture, s tim što je ona iz Boljanića nešto starija i potječe iz Ha A2 perioda, dok je ona na Monju nešto mlađa.³

03.

U narednom desetljeću, nisu evidentirani značajniji arheološki nalazi na području Gračanice i njezine okoline. U Muzej istočne Bosne u Tuzli, u to vrijeme, za kustosa-arheologa došla je Milica Kosorić, koja je prilikom terenskih obilazaka područja sjeveroistočne Bosne u više navrata posjećivala i gračanički kraj (u decembru 1963., tokom 1965., u julu 1966., itd.), evidentirajući potencijalna arheološka nalazišta i bilježeći ranije slučajne nalaze, te arheološki materijal u privatnim zbirkama.⁴ Između ostalog, Kosorićka je 23. jula obišla područje Grabovca i pregledala bakarne sjekire nađene na tom lokalitetu. Tom prilikom je zabilježila

3 V. Radmila Jovanović, Dve ostave iz sjeveroistočne Bosne, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, II, Tuzla 1958., str. 23 - 55.

4 Dr. Milica Kosorić (Kučajna kod Požarevca 1928. - Zemun 1994.), diplomirala arheologiju u Beogradu 1955., potom radila u muzeju u Požarevcu, a 1962. dolazi u Muzej istočne Bosne u Tuzli, za kustosa-arheologa. U ovoj je ustanovi ostala do 1979. godine. Za to vrijeme, vodila je na desetke istraživačkih radova, objavila veći broj stručnih radova i postavila više izložbi. Dugi niz godina bila je i direktor ovog muzeja. Doktorirala je 1974., na pitanju ilirskih nekropola Podrinja. Godine 1979. prelazi u Zemaljski muzej u Sarajevu, gdje je radila sve do početka agresije i izbijanja ratnih dještava u Bosni i Hercegovini. Opširnije: Mustafa Klobučar, In memoriam: Dr. Milica D. Kosorić (1928 - 1994), *Članci i građa za kulturnu historiju istočne Bosne*, knjiga 17, Tuzla 2002., str. 163 - 164.

1 Borivoj Čović, *Nekoliko manjih preistorijskih nalaza...*, str. 249 - 251.

2 Keltovi i koplje su sačuvani i nalaze se u Muzejsko-zavičajnoj zbirci u Gračanici; ostala dva predmeta su bila izgubljena već 1965. godine (bilješke Milice Kosorić, kustosa-arheologa, u dokumentaciji Arheološkog odjeljenja Muzeja istočne Bosne u Tuzli).

da je u blizini, na jednom blagom uzvišenju, na imanju Adema Salihbašića, prilikom oranja nalažena keramika.¹ Što se tiče zbirke arheološkog materijala, zabilježila je da se "u zbirci Gimnazije 'Todor Panić' u dvema vitrinama nalazi nešto materijala iz praistorijskog i rimskog perioda", kao i kasnijeg vremena; također, u zbirci osnovne škole "Mitar Trifunović Učo" nalazilo se nešto "praistorijskog i rimskog materijala", ali Kosorićka nije uspjela dobiti nikakve detaljnije podatke o porijeklu nalaza, niti mjestu i vremenu njihovog nalaska. Pored školskih zbirki, posjetila je i majstora Radoslava Stojanovića, kujundžiju (zlatara), pasioniranog kolekcionara i ljubitelja starina. Kod njega je zatekla nekoliko predmeta od bronce – pet sjekira, dva bodeža, dvije igle. Prahistorijski predmeti u Stojanovićevoj zbirci potjecali su sa različitih nalazišta iz Džakula, Karanovca, Orahovice i Sladne.²

Vrijedi ovdje spomenuti obilaske terena i prikupljanje podataka o starijoj prošlosti gračaničkog kraja koja je tokom 60-tih godina prošlog stoljeća poduzimao Ambrozije Benković, tadašnji župnik u Lukavcu. Benković je želio napisati povijest svoje župe, u okviru koje je namjeravao obraditi i najstariju povijest katoličke zajednice širega područja sjeveroistočne Bosne. Smrt ga je spriječila da svoje djelo dovrši i konačno uobliči, ali su njegove posthumno objavljene bilješke o terenskim istraživanjima, između ostalog, i na gračaničkom području dosta interesantne.³ Benković je obišao i opisao neke lokalitete (u Stjepan Polju i Brijesnici), a dio podataka je prikupio od mještana.

04.

Sedamdesetih godina intenzivirala su se arheološka istraživanja na području Gračanice i njezine okoline. Rekognosciran je veći broj lokaliteta, vršena su probna sondira-

nja, a jedno je nalazište i sistematski istraženo. To je značajnim dijelom bila zasluga Branka Vajića, tadašnjeg direktora osnovne škole "Mitar Trifunović Učo" (danas Druga osnovna škola). Iako po vokaciji nije bio ni arheolog ni povjesničar, već nastavnik matematike, Vajićevo interesovanje je najvećim dijelom bilo vezano za najstariju prošlost njegovog zavičaja.⁴

4 Branko Vajić je rođen 9. septembra 1919. godine u selu Osojnici na Ozrenu, u porodici Đure Vajića, privatnog namještenika i Jovanke Mitrović, domaćice. Nakon završenog osnovnog školovanja, pohađao je željezničku školu. Vojni rok je odslužio u artiljerijskom tehničkom zavodu u Kruševcu, u Srbiji, gdje je stekao čin narednika, neposredno pred početak Drugog svjetskog rata. Pretkraj augusta 1941. godine, priključio se ozrenskim ustanicima, koji su od jeseni iste godine organizirani u Ozrenski partizanski odred. Pušku je nosio sve do 15. septembra 1945. godine. U ratu je bio i teško ranjen. Nakon demobilizacije, upisuje učiteljski tečaj u Tuzli. Završni ispit je položio 21. aprila 1946., sa odličnim uspjehom. Rješenjem personalnog odsjeka Ministarstva prosvjete NR Bosne i Hercegovine (br. 6174/46) od 13. 5. 1946. godine, Vajić je zaposlen kao učitelj i upućen na rad u Narodnu osnovnu školu u Boljaniću. Dva dana kasnije, u Tuzli se vjenčao sa Miroslavom Fuki iz Bijeljine. Naredne godine, vanredno je ispolagao predmete i diplomski ispit u Učiteljskoj školi u Tuzli. Od početka školske godine 1948./1949., Vajić radi na osnovnoj školi u Gračanici. Godine 1952. položio je i stručni ispit, te je u narednih par desetljeća predavao matematiku. Sedam godina kasnije, postavljen je za upravitelja škole. Prema jednoj ocjeni, Branko Vajić je posjedovao *veoma razvijenu radnu disciplinu i svijest prema poslu, kao i prema čuvanju školske imovine. Odnos prema djeci mu je znalački i sa stečenim iskustvom (...) Pristupa im s puno umješnosti i pedagoškog znanja, tako da zbog ovoga uživa veliku popularnost među roditeljima kao vaspitač i nastavnik*. U narednim godinama, stekao je i zvanje pedagoškog savjetnika, te je više puta biran za direktora osnovne škole "Mitar Trifunović Učo" (Druge osnovna škola), a uz to je bio i rukovodilac školske zadruge, koju je vodio vrlo uspješno. Uz školu je organizirao pravo poljoprivredno dobro. Sa učenicima je organizirao i nekoliko radnih akcija. Na njegovu su inicijativu sadnicama bora pošumljene padine Hajrinog brda, Bučice i Muderizovog brda iznad grada, ranije gole kose niz koje se, prilikom velikih pljuskova, sljevala voda, uzrokujući bujice i plavljenje. Pošumljene padine narod i dan-danas zove "Vajićevi borci", mada se sam za-

1 Izvještaj o rekognosciranju u dokumentaciji arheološkog odjeljenja Muzeja istočne Bosne u Tuzli.

2 Bilješke Milice Kosorić u dokumentaciji arheološkog odjeljenja Muzeja istočne Bosne.

3 Ambrozije Benković, *Tuzlansko područje negda i sada – s posebnim obzirom na vjerske prilike*, Zupanja – Đakovo: izd. dr. Jakov Benković, 1971.

On je, bez ikakve sumnje, najzaslužniji za otkriće većeg broja arheoloških lokaliteta na području Gračanice i njezine okoline. Godinama je obilazio teren, prikupljajući podatke od mještana, na nekim je mjestima vršio i probna iskopavanja, a potom je obavještavao muzejske ustanove i stručnjake. Kao ugledan društveni djelatnik, nastojao je ubijediti općinske čelnike da odobre sredstva za iskopavanja na pojedinim lokalitetima, pri čemu je nerijetko nailazio na otpor i nerazumijevanje. Njegov se amaterski rad na području arheologije intenzivira kasnih 70-tih i ranih 80-tih godina, nakon odlaska u penziju.

Godine 1971., u mjesecu maju, radnici drvo-prerađivačkog poduzeća "Jadrina", kopajući temelje za jedan objekat u podnožju brežuljka zvanog Čolakovo brdo, na Korića Hanu, otkrili su keramički materijal i o tome obavijestili Vajića, a ovaj je o nalazištu informirao Muzej istočne Bosne u Tuzli. Iz Muzeja su odgovorili da će poslati stručnu ekipu i izvršiti sondažno rekognosciranje, ukoliko gračanička općina obezbijedi sredstva. Kako su postojali planovi da se na tom lokalitetu gradi motel, bilo je jasno da su prethodna arheološka istraživanja – koja bi imala i zaštitni karakter – bila prioritarna. Vajić je uspio osigurati podršku Skupštine općine, a također je mogao raču-

lagao da se u narodu zadrži naziv "Učini borici", po Mitru Trifunoviću Uči, istaknutom revolucionaru, komunisti i borcu za radnička prava, koji je svojevrmeno više puta boravio u Gračanici i po kojem je i Vajićeva škola nosila ime. Zanosio se i idejom da se u prijatnom ambijentu borika na padinama Hajrinog brda sagradi gradski vidikovac, ali ta ideja nikad nije realizirana, iako je čak i projektna dokumentacija urađena. Vajić je, inače, bio aktivan u djelovanju lokalnog SUBNOR-a, član Odbora za istraživanje termomineralnih voda na području općine Gračanica i izradu programa njihovog korištenja, član Odbora za istraživanje pitkih voda na području općine Gračanica, Predsjednik Komisije za zaštitu i unapređenje čovjekove okoline Općine Gračanica, itd. Umro je u Gračanici 1989. godine.

Branko vajić sa dr. Rozom Papo

nati i na volonterski rad učenika svoje škole. Sedamnaestog oktobra 1971., tročlana ekipa Muzeja Istočne Bosne (mr. Milica Kosorić, viši kustos, Đordina Gabričević, viši konzervator, te Ljubinka Grujić, student arheologije) stigla je u Gračanicu i započela petodnevni rad na onome što će se pokazati kao najveće i najznačajnije arheološko nalazište na području općine Gračanica, pa i na širem području Trebave i Sprečkog polja.

Rekognosciranjem je odmah utvrđeno da se radi o ostacima neolitskog tella, a kako bi se utvrdila debljina kulturnog sloja i stratigrafija, otvorena je i probna sonda, površine 3 x 2,50 m. Iskopavanje je vršeno do dubine od 3 m, na kojoj počinje sloj zdravice.¹ U terenski inventar rekognosciranja upisano je 69

1 Milica Kosorić, Sondažno rekognosciranje lokaliteta Korića Han u Gračanici, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, IX, Tuzla 1972., str. 5 - 7; detaljniji izvještaj sa rekognosciranja, terenski dnevnik, fotografije, skice profila i osnova sonde I (postavljene tokom rekognosciranja) nalaze se u dokumentaciji zavičajne zbirke u Gračanici.

nalaza, od kojih se posebno izdvaja jedna antropomorfna statuica koja predstavlja vrijedno svjedočanstvo o kulturnom i umjetničkom životu stanovnika tog naselja. Debljina kulturnog sloja upućivala je na dugotrajni kontinuitet življenja na tom lokalitetu i na značaj samog nalazišta, tako da je planirano i njegovo sistematsko istraživanje, što je i realizirano u okviru projekta istraživanja prahistorijskih naselja u dolini Spreče, koji je financirala tadašnja Republička zajednica za naučni rad Bosne i Hercegovine. U toku daljeg istraživanja neolitskog naselja na Korića Hanu, otvoreno je još devet sonde, proučena stratigrafija, utvrđena dva perioda u životu naselja i četiri

Ali, o tome nekom drugom prilikom.

Godine 1973., započelo je istraživanje ostataka prahistorijske gradine na brdu Vuknić. Postavljeno je pet probnih sonde u kojima je pronađen keramički materijal iz kasnog brončanog doba, kao i keramika latenske kulture (IV stoljeće s.e.), utvrđeni su ostaci kućnog lijepa, te tragovi bedema od suhozida, ali je isto tako konstatirano da je kulturni sloj u najvećem dijelu uništen, kako spiranjem i erozijom, tako i ukopavanjima u novije doba.³ Na Vukniću su se, naime, tokom Drugog svjetskog rata nalazili vojni položaji – zemljani bunker i rovovi, i to upravo na platou na vrhu brda, gdje su ostaci gradi-

Sonda I na Korića Hanu (otvorena 1971.) i zemljana statuica pronađena u njoj

građevinska horizonta (faze građenja), te prikupljeno obilje arheološkog materijala za tipološku analizu. Zaključeno je kako Korića Han spada u krug neolitskih naselja sjeveroistočne Bosne, srednje i mlade faze vinčanske kulture,¹ zajedno sa naseljima Varoš kod Koraja i Gornjom Tuzlom. O neolitskom naselju na Korića Hanu moglo bi se – i trebalo – još dosta pisati, s obzirom da se radi o najbogatijem i – uz Barice – najznačajnijem arheološkom nalazištu na području općine Gračanica, koje je u maju 2003. proglašeno i nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine.²

ne. Tako je i kamen iz suhozida iskorišten za bolje ukopavanje i utvrđivanje položaja.⁴ U julu 1974. godine, paralelno sa istraživanjima na Korića Hanu, planirano je otvaranje jedne sonde na očuvanom djelu platoa gradine. No, prije iskopavanja teren je – zbog činjenice da su se tu nalazili vojni položaji i vodile borbe – ispitivan metal-detektorom, a kako se pokazalo da ispod površine zemlje

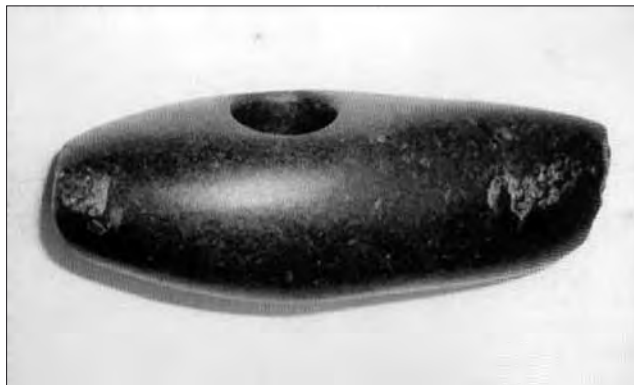
Hercegovine (http://www.aneks8komisija.com.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1327).

1 Milica Kosorić, *Praistorijska naselja na području Spreče, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, XIII, Tuzla 1980., str. 103 - 107.

2 Tekst odluke dostupan je na web-stranici Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i

3 *Sondažni - probni radovi na lok. Vuknić u Gračanici 1973.*, izvještaj koji potpisuje Milica Kosorić – u dokumentaciji arheološkog odjeljenja Muzeja istočne Bosne.

4 Inače, i tokom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu na istom su se mjestu nalazili položaji Armije RBiH.

Glačana kamena sjekira i vrhovi strijelica s Korića Hana

postoje ostaci metala, stručna ekipa u strahu od neeksplozivnih ubojnih sredstava nije ni pristupila iskopavanjima. Iz istog razloga, nije otvorena ni druga planirana sonda u podnožju platoa, već se pristupilo iskopavanju nešto dalje, na zaravni niže platoa, ali bez rezultata.¹ U junu naredne godine, izvršeno je sondažno rekognosciranje na brdu Bučica, iznad Potok Mahale. Terenskom opservacijom su utvrđena dva zaravnjena platoa, te uočeni ostaci suhozida, a iskopani su atipični primjerci prahistorijske keramike, kućni lijep, te ostaci životinjskih kostiju.² Okvirno, nalazište se već po svom položaju svrstava u brončano doba. Oko 300 metara od nalazišta na Bučici, na imanju obitelji Hadžićanović, opažen je brijež u obliku tumula,³ ali nije istražen. U isto vrijeme, poduzeti su zaštitni radovi u samoj Gračanici, u mahali Riječka, u dvorištu Smaje Habula, koji je prethodne godine prilikom kopanja i postavljanja pumpe za vodu otkrio ostatke peći. Iskopavanjima je otkriven zid peći, čije je dno ležalo na dubini od oko 1,5 metar, te veći broj fragmenata zagledisane keramike, koja je potjecala

iz relativno novijeg – osmanskog doba.⁴

U ljeto 1976. godine, pretkraj jula, izvršena su višednevna rekognosciranja nekoliko lokaliteta na području tadašnje gračaničke općine. U selu Kakmužu, zaseoku Slatini – južno od puta Sočkovac - Kakmuž, na oko 1 km udaljenosti od željezničke stanice u Sočkovcu, nalazi se lokalitet Lug ili Krušik. Kopajući jamu za kreč, vlasnik zemljišta je otkrio ostatke zemljanog posuđa. Tu je potom izvršeno sondažno rekognosciranje, sa tri sonde. Kulturni sloj nalazišta je relativno tanak (kreće se od dubine 30 - 40 cm, pa maksimalno do dubine od 90 cm), što je – s obzirom da se radi o često plavljenom terenu – i razumljivo. Nađeni su fragmenti keramike, kućnog lijepa i gari. Keramika je uglavnom atipična, tako da nije bilo moguće pouzdano hronološki odrediti nalazište, ali je na osnovu nekih elemenata i komparacije s drugim nalazištima okvirno smješteno u rano brončano doba.⁵

Pored Luga, u isto je vrijeme izvršeno re-

1 *Dnevnik radova na istraživanju lokaliteta Vuknić u Gračanici – radovi u okviru radova na arheološkim istraživanjima dela Spreče, juli 1974. godine* – u dokumentaciji arheološkog odjeljenja Muzeja istočne Bosne u Tuzli. Up. M. Kosorić, *Praistorijska naselja...*, str. 108 - 109.

2 *Sondažno rekognosciranje na brdu Gućici u Gračanici (28. juli 1975.)*, u dokumentaciji zavičajne zbirke u Gračanici.

3 *Isto.*

4 *Zaštitno iskopavanje u Gračanici. Radovi obavljeni 29. VI 1975. u toku radova na istraživanju lok. Korića Han*, u dokumentaciji zavičajne zbirke u Gračanici.

5 *Dnevnik radova na rekognosciranju i sondažnom-probnom iskopavanju na području SO Gračanica, u okviru rada po temi – Arheološka istraživanja dela Spreče I, u vremenu od 23. do 29. VII 1976.*, str. 3 - 4, u dokumentaciji arheološkog odjeljenja Muzeja istočne Bosne; up. M. Kosorić, *Praistorijska naselja...*, str. 108. Rekognosciranjima na obližnjim njivama, na kompleksu zemljišta zvanom Krčevine (uz prugu Doboj-Tuzla), također je nađeno više fragmenata prahistorijske keramike.

Pogled na gradinu Vuknić

kognosciranje na lokalitetu Crkvina u Stjepan Polju. Kako je rekognosciranje rađeno u okviru projekta utvrđivanja i istraživanja prahistorijskih nalazišta na području Spreče, nije obraćana posebna pažnja na ostatke građevinskog materijala, kamena i šuta na tome mjestu, gdje se prema predanju nalazila srednjovjekovna crkva. Umjesto toga, postavljena je sonda na sjevernom dijelu platoa (na imanju porodice Softić), gdje su prilikom oranja opažani kremenik nukleusi i odbici. Iskopavanjem je također nađeno nekoliko nukleusa i kremenih nožića, ali keramički materijal nije utvrđen.¹

Na brdu Samarić u Boljaniću, također su izvršena rekognosciranja i pronađena dva fragmenta keramike i nekoliko poluobrađenih kremenica, ali probno sondiranje nije dalo rezultata. Probno sondiranje na brdu Češljug, iznad polja, između Gračanice i Grabovca – u čijem su podnožju ranije nađeni dijelovi zemljanog posuda – također je bilo bez rezultata, isto kao i rekognosciranje brežuljka Požarike u Pribavi.²

U isto vrijeme, prilikom gradnje nove tra-

se puta Tuzla - Doboj, na ulazu u Malu Brijesnicu na lokalitetu Krčevine, izvršena su usijecanja terena. Tom prilikom je pronađena paleolitska kremenica alatka. Tipološku analizu je izvršio dr. Đuro Basler, najveći bosansko-hercegovački stručnjak za razdoblje starijeg kamenog doba. Utvrđeno je da nalaz pripada srednjem paleolitu, odnosno mlađoj fazi kulture moustérien, čiji su nosioci inače bili neandertalci, a okvirno je datiran u razdoblje 35.000 - 40.000 prije sadašnjosti.³ Uz ranije spomenuti usamljeni mlađepaleolitski nalaz u sloju kvartarne ilovace, ispod kulturnog sloja nekropole Barice u gornjoj Orahovici, to je za sada jedini pronađeni nalaz iz paleolitskog razdoblja na širem području Gračanice.

05.

Krajem sedamedesetih i početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća, većina arheoloških istraživačkih radova odvijala se u svjetlu amaterske djelatnosti Branka Vajića, koji se nakon odlaska u penziju tome potpuno posvetio. Pretkraj septembra 1975., dok

1 Dnevnik radova... 23. - 29. VIII 1976., str. 1; up. M. Kosorić, *Praistorijska naselja...*, str. 113 - 114.

2 Dnevnik radova... 23. - 29. VIII 1976., str. 1-2.

3 Đuro Basler, *Paleolitska stanica Krčevine u Maloj Brijesnici kod Gračanice, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, XII, Tuzla 1979, str. 103 - 116.

su se odvijali intenzivni istraživački radovi širom gračaničke općine, Izvršni odbor Skupštine općine Gračanica izdao je rješenje (broj 02-622-2/1-74), kojim se imenuje Odbor za formiranje zavičajne muzejske zbirke u Gračanicu. Vajić je imenovan za predsjednika odbora,¹ a narednih je godina bio rukovodilac zbirke u nastajanju. U tom je svojstvu obilazio teren, kontaktirao s mještanima, prikupljao podatke o nalazištima, itd.² Može se spomenuti nekoliko nalazišta za koja se Vajić posebno interesirao. Godine 1978. dobio je nekoliko ulomaka keramičkog posuda koji su pronađeni na imanju obitelji Jovanović, na lokalitetu Brijeg u Donjem Skipovcu. Vajić je u junu 1980. sam obišao mjesto nalaza i također pronašao keramiku, a potom je mjesto posjetila i dr. Milica Kosorić, koja je zaključila kako se radi o tragovima brončanodopskog naselja gradinastog tipa. Godinu dana kasnije, Vajić i Kosorićka su ponovo posje-

Grčanica 21. IV. 1981

Poštovani dr. Irmo Čremošnik,

Nalazost Vam moram javiti da ovaj put nisam dobila nada za iskopavanje. U Gudi i u nekim drugim mjestima malo bi moglo biti da se ne mogu da rade. Prema tome sa daljim iskopavanjem moramo sačekati. Što se tiče daljih iskopavanja moralo bi se pre svega pregledati terena da bi se našli tragovi ranobrončanih naselja. Brdo Grčić je po mojim odlučne i kasnije epohe, koji kod nas radi dr. Anđelić, prema tome da se ne mogu organizirati iskopavanja.

Prema tome ne odaje ništa drugo nego čekati na nada. Nekoliko ikada dođe da nekoj rade ja ću Vas blagovremeno obavijestiti.

Imamo sadašnji predio Vam i cijelu obitelj od J. Čremošnik

Faksimil pisma dr. Irme Čremošnik Branku Vajiću

- 1 Članovi su bili: Milica Kosorić, tadašnji direktor Muzeja istočne Bosne, zatim Nedeljko Lazarević, Aziz Junuzović, Mustafa Basić, Osman Delić i Dragiša Ilić. Inače, Vajić je još tri godine ranije, 26. januara 1972., na sastanku Predsjedništva općinske organizacije Socijalističkog saveza radnog naroda dao prijedlog za formiranje zavičajne zbirke i podnio opširno obrazloženje.
- 2 Spomenimo ovdje još jednu interesantnu stvar vezanu za Branka Vajića. Oduševljen rezultatima arheoloških istraživanja na Korića Hanu, kao entuzijasta, arheolog-amater i zaljubljenik starina, Vajić je molio odgovorne ljude u općini Gračanica i investitore da motelu koji se u to vrijeme gradi na raskršnici novih puteva Doboj – Tuzla i Gračanica – Sočkovac daju ime „Neolit“, kako bi i neolitsko nalazište u njegovoj neposrednoj blizini promovisao u turističku atrakciju Gračance, a arheologiju popularisao kao nauku. Motel je, uz političke govore, pompu i slikanje svečano pušten u rad 22. 12. 1978. godine pod imenom „Gračanica“. Gračanički vlastodršci, očigledno, nisu ozbiljno shvatili prijedloge i argumente starog učitelja. (Omer Hamzić, O razvoju ugostiteljske djelatnosti u Gračanici, *Gračanički glasnik* br. 8, Gračanica 1999., str. 67)

tili Donji Skipovac, ovaj put lokalitet Osoje, gdje je također otkriveno prisustvo brončanodopske keramike.³

Još jedan od lokaliteta za koji se Branko Vajić interesovao, bilo je već spomenuto Bilalovo brdo u Gornjoj Orahovici. Vajić je posjetio lokalitet nekoliko puta, u periodu 1979.-1983., pričao s mještanima i svjedocima koji su bili prisutni pronalasku novca 1954. godine. Nalazište je na Vajićev nagovor 31. maja 1981. posjetio i Branko Belić, kustos-arheolog muzeja u Doboju, koji je prema nalazima keramike zaključio kako se primarno radi o kasno-brončanodopskoj gradini koja je kasnije bila naseljena i u antičko doba. Desetak dana kasnije, lokalitet je posjetila i dr. Milica Kosorić, koja je poduzela sondiranje na nekoliko mjesta i dala slične zaključke kao i Bijelić.

Tokom sedamdesetih godina, prikuplje-

3 Bilješke iz Vajićeve zaostavštine u zavičajnoj zbirci.

na je manja količina keramičkog materijala, nađenog uglavnom prilikom gradnje kuća ili obradi zemlje na padinama brda Griča (uglavnom na sjevernoj strani). Materijal je smješten u zavičajnu zbirku, a pošto su postojale indicije da se radi o ranosrednjovjekovnoj keramici, Vajić je uspostavio kontakt sa stručnjakom za to razdoblje, dr. Irmom Čremošnik, koja je u septembru 1979. posjetila Gračanicu, pregledala keramiku i ustanovila da po svojim osobinama nije starija od XII stoljeća, ali je preporučila dalje skupljanje. Ona i Vajić su i dalje ostali u kontaktu, tako da je Čremošnik još u par navrata posjetila Gračanicu, uglavnom u prolazu (u odlasku ili povratku sa svojih istraživanja u Semberiji). U junu 1981., pregledala je nove nalaze keramike i zaključila da postoji mogućnost kako neki od njih pripadaju ranoslavenskim kulturama. Izrazila je želju da izađe na teren i ispita područje Griča. Međutim, ta ideja nikad neće biti realizirana uslijed nedostatka finansijskih sredstava.¹

Pored navedenih lokaliteta, Vajić se dosta interesirao i za lokalitet Crkvinu u Stjepan Polju, te za još neispitano arheološko nalazište na lokalitetu Vina u Lendićima (kompleks zemljišta koji se nalazi u vlasništvu Adžemovića), a interesantno je napomenuti kako je po skupe pare preko Beograda, posredstvom svog ratnog komandanta Todora Vujasinovića, naručio iz inozemstva metal-detektor za otkrivanje metalnih objekata u zemlji. S tim aparatom je obilazio interesantne lokalitete, navodno se znalo desiti da je dovodio i radnike da kopaju na mjestima na kojima je detektovano prisustvo metala – pa bi pronašli neki obični гвозdeni klin. Ipak, s tim je detektorom na Crkvini u Stjepan Polju otkrio jedan primjerak novca ugarskog kralja Matijaša Korvina. Nije poznato, međutim, šta se desilo s tim nalazom – da li je upućen na analizu u neki od muzeja ili ga je neko otudio nakon Vajićeve smrti.

Uz ostalo, Vajić se posebno interesirao za ostatke zagonetnih rudarskih jama u selu

Sočkovcu, poznatih pod imenom bunarine, iz kojih je curio plin ugljik-dioksid, pa su ih smatrali i opasnim. Tim se jamama bavio punih deset godina, pretpostavljajući da se radi o ostacima srednjovjekovnog rudnika. S tim u vezi, uložio je zaista ogroman trud i energiju u rasvjetljavanje starosti tog lokaliteta. Ostvario je kontakte s nekim od najuglednijih imena historiografske struke u tadašnjoj Jugoslaviji: Bogumilom Hrabakom, Ademom Handžićem, Simom Ćirkovićem, Desankom Kovačević – Kojić i mnogim drugima. Obraćao se mnogim institucijama, od Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Komisije za istoriju naroda Bosne i Hercegovine, Zemaljskog muzeja, Instituta za jezik i književost u Sarajevu i Institutu za srpsko-hrvatski jezik u Beogradu (u vezi ojkonomima Sočkovac), itd.. Lokalitet je obilazio i sa arheolozima i sa geolozima, uključujući i takve naučne veličine poput dr. Mehmeda Ramovića. O ovome bi se, zapravo, mogao napisati poseban rad. Naposljetku, Vajić

Tzv. Bunarine u Sočkovcu

¹ Podaci preuzeti iz Vajićevih bilješki i korespondencije s dr. Irmom Čremošnik (u Vajićevoj zaoštavštini u zavičajnoj zbirci).

Detalj sa iskopavanja stare džamije u Sokolu

je poslao uzorke drvenog materijala iz unutrašnjosti jama na dedrohronološku analizu u institut "Ruđer Bošković" u Zagreb, gdje je konačno, u jesen 1987., utvrđeno da se radi o starosti 180 +/- 120 godina, dakle: daleko od srednjeg vijeka.

Tri godine prije toga, Vajić je uspio ubijediti gračaničku općinu, odnosno Samoupravnu interesnu zajednicu (SIZ) kulture da u saradnji sa Muzejom istočne Bosne izdvoji sredstva za arheološko istraživanje stare džamije u Sokolu, za koju je postojalo predanje da je bila srednjovjekovna crkva. Otvorenjem nove džamije, 1980. godine, stara više nije bila u funkciji, pa se moglo bez problema pristupiti istraživanju. U junu 1984. godine, četveročlana istraživačka ekipa Muzeja istočne Bosne izašla je na lokalitet stare džamije i narednih deset dana vršila istraživanja. Zaključak je vođe iskopavanja, kustosa-arheologa Veljka Milića, da zgrada stare džamije nije namjenski izgrađena kao crkva

(na što upućuje i nedostatak apside kao bitnog elementa crkvenog graditeljstva). Milić je pretpostavio kako se zapravo radi o adaptiranom i dograđenom vlastelinskom dvoru iz srednjeg vijeka.¹ U isto vrijeme se razmišljalo i o arheološkom ispitivanju ruševina grada Sokola, te o njegovoj restauraciji i revitalizaciji, ali do toga zbog opće ekonomske i političke krize, koja je svršila raspadom Jugoslavije i agresijom na Bosnu i Hercegovinu – nikada nije došlo. Istraživanje stare džamije u Sokolu ostalo je do danas i posljednje arheološko istraživanje poduzeto na općini Gračanica. I Branko Vajić je 1989. godine

¹ *Rezultati arheoloških istraživanja na lokalitetu "Stara džamija" u Sokolu – SO Gračanica*, izvještaj Muzeju istočne Bosne, podnosilac: Veljko Milić, kustos-arheolog, vođa istraživanja. Izvještaj je objavljen i u 11. broju *Gračaničkog glasnika* (maj 2001.), str. 21 - 26. Pored Milića, u istraživanju su učestvovali Branko Belić, kustos-arheolog Muzeja u Doboju, Aleksandra Popović, student arheologije, te Savo Vujić, tehničar.

preminuo, a njegova cjelokupna zaostavština prenesena je u zavičajnu zbirku. Što se pak zbirke tiče, može se bez imalo patetike reći da je i ona umrla s Vajićem.¹ Tokom ratnih i poratnih godina, prostorijska zbirka zavičaja služila je faktički kao magacin. Mnogi predmeti su uništeni, otuđeni, oštećeni i ispreturani, a inventar zbirke je izgubljen. U novije vrijeme, zahvaljujući razumijevanju direktora Bosanskog kulturnog centra, Izudina Durakovića, dio materijala je izložen u vitrinama u holu,² a u ljeto 2006. godine, formalno je otvorena Zavičajno-muzejska zbirka u posebnoj prostoriji u tzv. C-fazi Doma kulture.³ Izložen je, zapravo, dio arheološkog i etnografskog materijala, te numizmatička zbirka, dok dobar dio etnografskog materijala i cjelokupna paleontološka i petrografska zbirka još uvijek nisu dostupni. Sama Zavičajno-muzejska zbirka posjetiteljima je dostupna tek s vremena na vrijeme, pošto nije riješen njezin status, niti je zaposlena stručna osoba koja bi se o njoj brinula, a da se i ne govori o daljem prikupljanju ili otkupu predmeta ili pak istraživačkim radovima.

Pored svih do sada nabrojanih arheoloških lokaliteta, istraženih u većoj ili manjoj mjeri, treba na kraju spomenuti da na širem području oko Gračanice postoji određeni broj lokaliteta na kojima se mogu uočiti tragovi ljudskog obitavanja u starijoj prošlosti: ostaci keramike i građevinskog materijala, tragovi nastamba, sepulkralni spomenici. Jedan od njih je i šire područje Vina, sa jugozapadne strane Lendića, iznad Grabovca, za koje se i Vajić interesirao. Ranije je to zemljište bilo, uglavnom, u vlasništvu porodice Adže-

mović, danas je isparcelisano i u vlasništvu je više osoba. Prilikom nešto dubljeg oranja, ovdje su uočeni ulomci zemljanih posuda, a isto tako i klesani komadi kamena, kao i crvena zemlja koja kao da podsjeća na ostatke ognjišta. Ta crvena zemlja uočena je na nekoliko mjesta u promjerima približno od po jedan metar. Potočić koji nastaje od izvora u neposrednoj blizini lokaliteta bio je pregrađen debelom klesanom kamenom pločom, dimenzija nekih 100 x 100 x 20 cm, koja možda potječe sa nekog starijeg i značajnijeg objekta. Na brežuljku, zvanom Ristovača prilikom oranja naišlo se na suhozid duljine tri do četiri metara (tada je izvađeno oko pola traktorske prikolice kamena). Jedan dio šireg lokaliteta Vina naziva se karakterističnim imenom Kućište, a prema riječima jednog od današnjih vlasnika, otac mu je pričao da ni njegov djed nije tu zapamtio nikakvu kuću. Prema bilješkama Branka Vajića, tu je pored keramičkih nalaza bilo i ulomaka stakla, srebrnih i gvozdених novčića, a u obližnjoj šumi navodno je pronađen buzdovan.

Isto tako, za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu, dvojica su seoskih "tragača za blagom" na lokalitetu Kaštelj iznad Džakula, sjeverozapadno od uzvišenja Monj, pronašli jednu kelt sjekiru i jednu brončanu ogrlicu. Predmete su navodno nudili na prodaju Muzeju istočne Bosne, a potom su ih nezakonito prodali u inostranstvu. Na uzvišenju Straževac, otkriveni su još prije dvadesetak godina fragmenti neolitske keramike, prikupljeni u zavičajnoj zbirci, a autor ovog rada je prije par godina na istome mjestu pronašao nekoliko fragmenata kremenih nukleusa. Također, prema usmenom saopćenju ing. Izeta Spahića, slični se nalazi zapažaju i na lokalitetu Hadžikadijin Han, blagoj zaravni na tromedi Vranovića, Piskavice i Gornje Lohinje. Postoji još čitav niz interesantnih lokaliteta koji, kao potencijalna arheološka nalazišta, zaslužuju pažnju. Nadajmo se da je pred nama vrijeme u kome će postojati preduvjeti da se na tim lokalitetima izvrši barem rekognosciranje.

1 Iako je bilo predviđeno da zbirkom rukovodi diplomirani arheolog Aleksandra Popović, stipendist općine Gračanica, ona je nakon nepunih mjesec dana rada u zbirci zavičaja prešla u Muzej istočne Bosne.

2 Predmete su pripremili prof. Rusmir Djedović i Edin Šaković.

3 Autori stalne izložbene postavke su: prof. Mirsad Omerčić, kustos-historičar, prof. Edin Šaković, dipl. historičar i prof. Rusmir Djedović, dipl. geograf.